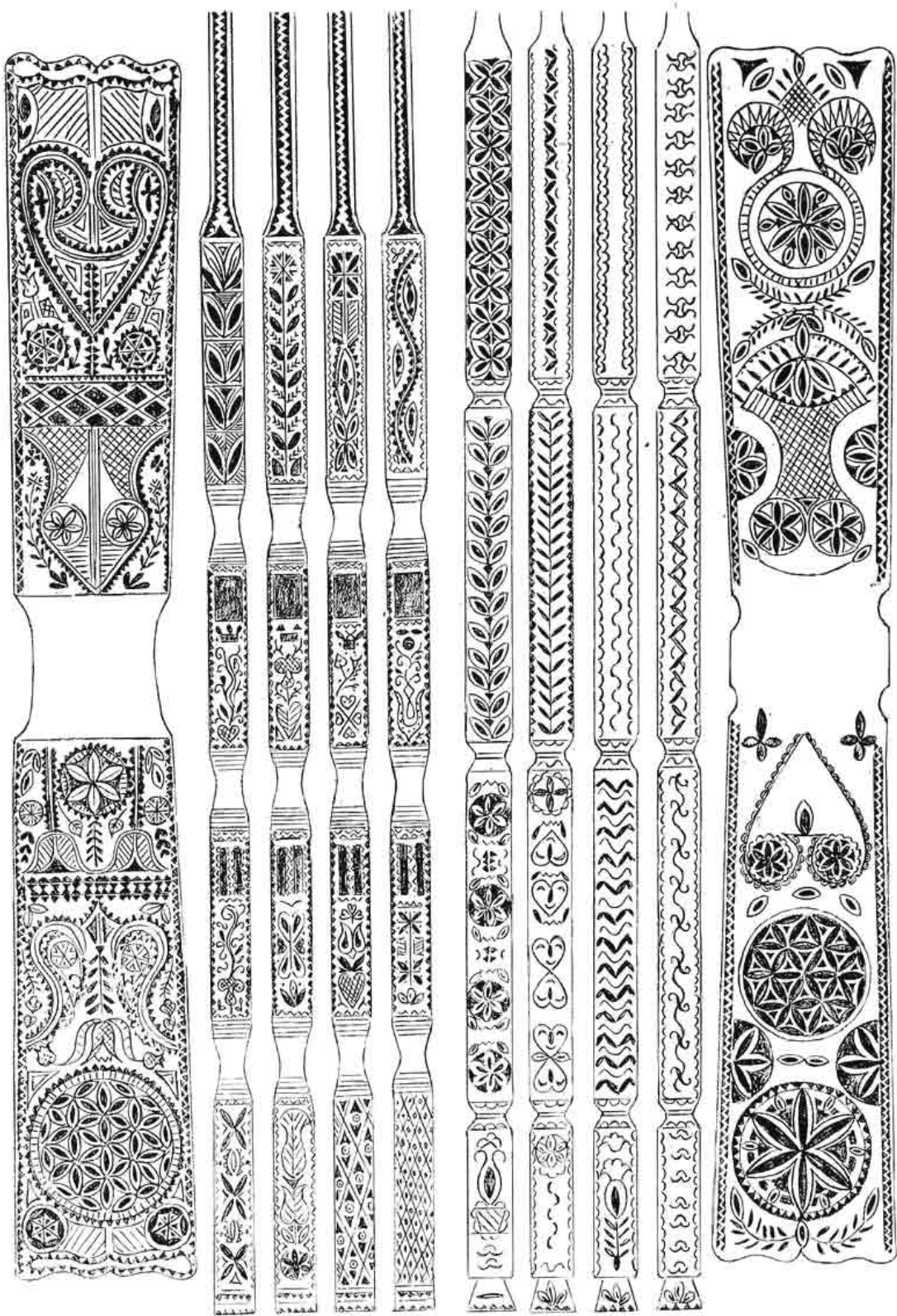

**SLOVENSKÝ
NÁRODOPIS,**

Vyrezávané praslice z prvej polovice 20. storočia. Čelovce.
Kresba R. Mikulová, 1976, NÚ SAV

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online prístupné iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS I. 1979

OBSAH

ŠTÚDIE – MATERIÁLY

- Ema Kahounová – Drábiková:**
Sústavy poľného hospodárenia v Honte
v období kapitalizmu 4
- Soňa Švecová:** Názvoslovie lazového
osídlenia v Honte 25
- Jarmila Pátková:** Výtvarné prejavy
niektorých druhov ľudovej výroby
v Honte 51

EAS – POKUSNÉ KOMENTÁRE

- Ema Kahounová – Drábiková:**
Sušenie ovocia 86

DISKUSIA – GLOSÝ

- Viera Urbancová:** K zameraniu slo-
venskej etnografie v rokoch 1946–
1977 103

ROZHLADY

- In memoriam Jána Geryka (Eva Krá-
liková) 126
- Folklór a umenie dneška (Bohuslav Be-
neš) 127
- Výstava Drotárstvo v dielach výtvarných
umelcov 19. a 20. storočia (Adam
Pranda) 130
- O premenách a rozvoji lokálnych spo-
ločenstiev v Poľsku (Adam Pranda) 131
- Medzinárodná konferencia Folklorizmus
v minulosti a súčasnosti (Milan Leš-
čák) 133

- Šiesty medzinárodný seminár posluchá-
čov národopisu (Marta Sigmundo-
vá) 135

RECENZIE A REFERÁTY

- Zo života a bojov ľudu Uhrovskej doliny.
Národopisné štúdie (Ján Botík) . . . 136
- J. Dekan: Veľká Morava. Doba a umenie
(Ester Plicková) 138
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku
I.–III. (Ema Drábiková) 139
- Dvadsaťpäť rokov Východnej (Jarmila
Pátková) 142
- Štatúty bratislavských cechov. Dokumen-
ty (Jarmila Pátková) 144
- J. Mlacek: Slovenská frazeológia (Zuzana
Profantová) 144
- V. A. Jadov: Sociologický výskum (Peter
Salner) 146
- Slovackije narodnyje razbojničiji pesni
i ballady (Ján Michálek) 147
- E. V. Pomeranceva: O ruskom folklore
(Viera Gašparíková) 148
- Rozmarín zelený. Slovenský folklór
z okolia Esztergomu (Soňa Burla-
sová) 150
- Z. Ujváry: Gömöri népdalok és népballa-
dák (Izabela Tóthová) 153
- Historische Volkssagen aus dem 13. bis
19. Jahrhundert, Band 4 (Viera Gaš-
paríková) 155
- Gislind M. Ritz: Alte geschnitzte Bauern-
möbel (Helena Tomečková) . . . 157

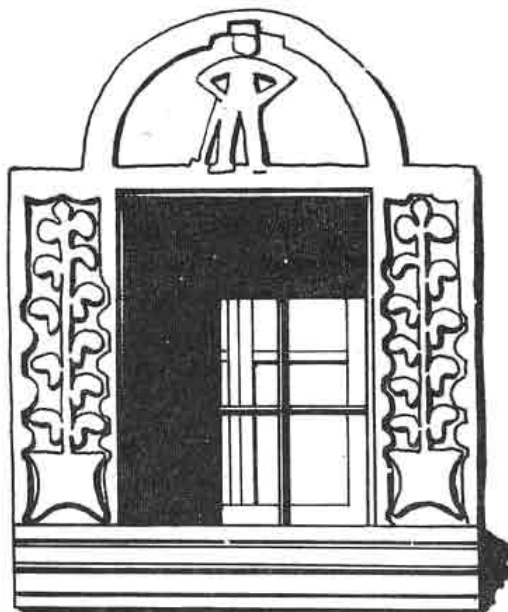
Na obálke: Priečelie domu, Selce, okr. Zvolen. Foto V. Branko. NÚ SAV

Koncovky v čísle na stranách 3, 24, 41, 80, 85, 125, 157, 159 sú výtvarné detaily na architektúre v oblasti Hontu. Kresby: E. Mlynárová 1977.

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Viera Gašparíková

REDAKČNÁ RADA
Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová,
Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera
Nosáľová, Adam Pranda, Antonín Robek

Etnografický a folkloristický výskum v oblasti bývalej hontianskej stolice, ktorý je jednou z dlhodobých úloh Národopisného ústavu SAV, dospel do štádia záverečnej sumarizácie zhromaždených poznatkov, ktorých finálnou podobou by mala byť syntetizujúca publikácia o ľudovej kultúre hontianskeho regiónu.

Súčasťou realizácie jednotlivých etáp tejto úlohy je aj priebežné publikovanie čiastkových výsledkov. Doteraz boli na stránkach nášho časopisu uverejnené dva rozsiahlejšie súbory príspevkov o Honte (v ročníku 22, 1974, s. 177–325 a v ročníku 25, 1977, s. 3–162). K nim sa zaraďuje aj tento, v poradí už tretí súbor štúdií, ktorý dokompletizováva súhrnný obraz o reáliách jednotlivých komponentov ľudovej kultúry v Honte.

Hlavným zámerom takéhoto koncepčného postupu realizácie úlohy je umožniť zainteresovaným bádateľom rozpracovanie rôznorodých teoretických a metodických problémov v súvislosti so sledovanými javmi i niektorých všeobecnejších metodologických otázok monografického štúdia oblasti, čo by sa malo potom odraziť v komplexnejšom prístupe k riešeným problémom pri ich záverečnom spracovávaní.

SÚSTAVY POĽNÉHO HOSPODÁRENIA V HONTE V OBDOBÍ KAPITALIZMU

EMA KAHOUNOVÁ-DRÁBIKOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Pre sledovanie vývinu ľudovej kultúry a objektívne hodnotenie jej dosiahnutého stavu v danom regióne je nevyhnutné poznať jeho ekonomiku. V úzkom príčinnom vzťahu obidvoch činiteľov – ekonomiky a kultúry – možno odhaliť kľúčové momenty pre poznávanie zvláštností jej ľudovej zložky. Avšak vytvoriť spoľahlivé východiská pre riešenie takých náročných otázok predpokladá nespokojíť sa so všeobecným, hmlistým konštatovaním vzájomnej závislosti hospodárskej a kultúrnej úrovne, ale vyžaduje si hĺbkové znalosti konkrétneho stavu výroby a jeho vplyvu na zmeny v nadstavbovej oblasti. K takému cieľu smeruje i naša štúdia. Zameriava sa na niektoré rozhodujúce skutočnosti vo vývine hontianskeho poľnohospodárstva v období kapitalizmu, teda v etape, v ktorej sa v priebehu pomerne krátkeho časového úseku sto rokov vystriedalo niekoľko hospodárskych sústav. V podmienkach Hontu určujúcim faktorom ich vzniku a následnosti boli zmeny v oševných postupoch a pestovaní plodín s ďalekosiahlymi dôsledkami v celej štruktúre poľnohospodárskej výroby. Preto ak sledujeme poľnohospodárske sústavy, venujeme pritom dostatočnú pozornosť oševným systémom, ktoré sú východiskom pre poznanie a zdôvodne-

nie hospodárskeho progresu skúmaného regiónu.

Sústavou poľného hospodárenia označujeme ciele výrobcov určované požiadavkami objemu a skladby poľnohospodárskej produkcie z aspektu ekonomických a spoločenských potrieb. Pod oševným postupom rozumieme účelné striedanie plodín z hľadiska optimálneho zabezpečenia ich biologických nárokov a organizácie poľnohospodárskeho podniku. Oševný postup je súčasťou sústavy hospodárenia, určuje v nej štruktúru plodín, a tým vytvára predpoklady na realizáciu jej zámerov. Preto je oševný postup chrbtovou kosťou každej sústavy poľného hospodárenia.

Poľnohospodárstvo na našom území vo svojom vývine až do revolučnej premeny v socialistickú poľnohospodársku veľkovýrobu prešlo piatimi hlavnými etapami sústav hospodárenia. So zreteľom na ďalšie súvislosti našej práce je potrebné aspoň v skratke načrtnúť schému ich vývinu s vymedzením charakteristických znakov jednotlivých etáp, ako ich vymedzujú poznatky agrárnej histórie, ekonómie a etnografie.¹

Za prvý vývinový stupeň sa považuje sústava *priehovového hospodárenia*. Jej začiatočnú fázu charakterizuje to, že pole získané kľčovaním alebo žiarením

sa obrábalo 3—7 rokov nepretržite až do úplného vyčerpania živín v pôde. Pokročilejšia forma prielohovej sústavy sa vyznačuje dvojročným sledom obilnín v oseve a prielohom v trvaní 3—7 rokov.

Druhú, ekonomicky efektívnejšiu sústavu prináša *pôvodné úhorové hospodárenie*. Pôda leží úhorom už len jeden rok, prieloh sa mení na úhor s regeneratívnou úlohou alebo prechodnou funkciou pastvy. V rámci tejto sústavy vzniká najprv systém dvojpoľného hospodárenia s rozdelením chotára na dve časti. V jednej sa seje ozimina alebo jarina, druhá ostáva na úhor. Zvýšená potreba ozimín urýchľuje premenu dvojpoľného systému na trojpoľný so sledom ozimina—jarina—úhor. Existencia trojpoľného systému sa predpokladá na území Slovenska už v 11. a jeho rozšírenie v 13.—14. storočí.

Pôvodné úhorové sústavy majú výrobo-technickú i spoločenskú funkciu. Výrobo-technický význam spočíva v striedaní úhoru, ozimín a jarín, spoločenský význam vo viazanosti na dodržiavanie osevných tratí v chotári so zreteľom na vytváranie spoločnej pastvy dobytká.

Tretí vývojový stupeň predstavuje *zlepšené úhorové hospodárenie* s čiastočným alebo úplným využívaním úhoru na pestovanie ďateliny, okopanín a iných plodín. Výrazným znakom zlepšených úhorových postupov je rozdelenie pôvodných troch strán chotára na toľko honov, na koľko dielov sa rozdeľuje úhor pre jednotlivé plodiny. V tejto vývojovej etape sa vplyvom rozvoja kapitalistického trhu postupne uvoľňuje kolektívna záväznosť trojpoľného systému a nastupuje v ňom individuálne voľné hospodárenie.

Po zaradovaní plodín v osevnom postupe tak, aby sa dopĺňali vo svojich účinkoch a požiadavkách na pôdu, vlahu, hnojenie, predplodinu a v náležitom využití vegetačného obdobia nastupuje u nás štvrtá vývojová etapa — tzv. *strie-*

давэ sústavy hospodárenia. Ich základom sú zásady norfolkského striedavého osevného postupu.

Piatu vývojovú etapu tvoria sústavy *odvetvového hospodárenia*. Diferencujú sa na sústavy obilninárske, repárske, zeleninárske, zemiakárske, chovateľské atď. podľa zamerania na hlavné odvetvie trhovej produkcie. Tieto sústavy používajú prevažne modifikované striedavé osevné postupy podľa sledovanej hlavnej výrobnéj špecializácie. Modifikačnými faktormi sú však aj prírodné podmienky a ekonomické výrobné hľadiská.

Sústavy poľného hospodárenia až do nástupu poslednej vývinovej etapy, t. j. odvetvového hospodárenia v rozvinutom kapitalizme, sa všeobecne odvodzovali od názvov osevných postupov. Preto sa obsahové a funkčné rozdiely medzi osevnými postupmi a sústavami hospodárenia osobitne nešpecifikovali.

Uplatňovanie sústav poľného hospodárenia nie je iba agrotechnickým, ale aj sociogenetickým problémom. Plánovitá hospodárska činnosť pramení z potrieb spoločnosti, v spätnom smere zasapôsobí na jej rozvoj, určuje jej ekonomickú a kultúrnu úroveň. V tomto zmysle sa problematika sústav poľného hospodárenia a osevných postupov stáva predmetom záujmu etnografie.

Otázkami osevných postupov sa zaoberajú viaceré národopisné práce, ktoré ich sledujú či už ako samostatný problém, alebo ako súčasť komplexného agrotechnického procesu. Ich prínosy vyhodnotila a na základe vlastných výskumných výsledkov spracovala problematiku v celouzemnom meradle V. Urbancová v štúdií K problematike výskumu osevných postupov na Slovensku.² Jej práca poskytuje prehľad celoslovenského stavu v jednotlivých vývinových etapách s vymedzením oblastných diferencií a analýzou príčinných vzťahov. Naše sledovanie osevných postupov a ich vplyv na rozvoj celého poľného hospodárenia

v Honte má prispieť k tejto otázke mikroanalytickým pohľadom na situáciu v jednom regióne s jeho prírodnými i spoločenskými zvláštnosťami.

Geografické prostredie Hontu sa vyznačuje neobvyklou členitosťou terénnych, klimatických a pôdnych podmienok.³ Striedajú sa tu pohoria, planiny a pahorkatiny s nížinným terénom. Rozmanitá nadmorská výška ovplyvňuje nielen priemer ročných zrážok, ale aj teplôt v jednotlivých poľnohospodárskych oblastiach.⁴ Členitosť Hontu sa odráža v rozdielnom využívaní pôdneho fondu na poľnohospodárske účely. Z hľadiska pôdneho reliéfu najextrémnejšie podmienky sú v jeho severozápadnej, severovýchodnej a východnej časti. Tieto rajóny sú typické malými celkami ornej pôdy rozloženými často na terasovito upravených svahoch s parcelami oddelenými porastom krovia a hrbami vyoraného kameňa, tzv. skladmi. Pôdy sú tu plytké so značným obsahom skeletu.⁵

Výhodnejšími terénnymi podmienkami sa vyznačuje stredná a juhozápadná časť Krupinskej planiny. Poľnohospodárska pôda sa tu rozprestiera v pásme od 400 do 600 m nadmorskej výšky na kompaktnějších, väčších plochách. Najlepšie pomery pre poľnohospodársku výrobu sú v južnej časti Hontu. Tvoria ich mierne zvlnené svahy so striedavým rovinným terénom v nadmorskej výške od 135 do 350 m v dolnom povodí Krupinice, Štiavnice, Ipľa a v dolinách Ipeľskej kotliny.

Územie Hontu s prírodnými vlastnosťami, ako sme ich tu stručne načrtli, malo v období posledných sto rokov kapitalizmu u nás výhradne poľnohospodársky charakter. Pritom sa vyznačovalo pomerne malým podielom ornej pôdy, i keď sa pôda postupne stále rozširovala na úkor lesných a pasienkových plôch. Podľa údajov, ktoré sa stali východiskovým základom pre vydelenie urbárskej pôdy po zrušení poddanstva roku 1848, pripadalo z celkovej úžitko-

vej pôdy iba 33,44 % na ornú pôdu a 8,8 % na lúky.

Zrušením poddanstva prešlo do rúk roľníkov 83 500 uh. jutár ornej pôdy a 19 500 uh. jutár lúk, spolu 103 000 uh. jutár tzv. urbárskej pôdy, čo reprezentovalo iba 20 % z celkovej úžitkovej pôdy. Ostatná pôda ostala naďalej vo vlastníctve šľachty a cirkvi.⁶

Zemepáni dostali za urbársku pôdu odškodné vo výške dvadsaťnásobku ročnej hodnoty všetkých dávok a služobností, ktoré im pred zrušením poddanstva odvádzali ich bývalí poddaní. Podľa patentu z 2. 3. 1853 o usporiadaní urbárskej poddanskej pôdy celková suma odškodného bola zapísaná na jednotlivé roľnícke usadlosti ako hypotečná dlžoba počas 20 rokov s pravidelnými ročnými splátkami do vytvoreného štátneho odškodňovacieho fondu, ktorý vzal na seba povinnosť splatiť náhradu zemepánom a z úradnej moci donucovať roľníkov splácať hypotéku.⁷

Okrem splátok za urbársku pôdu doliehali na roľníkov v Honte aj finančné farchy z výkupu tzv. remanenciálnej, kopaničiarskej a zmluvnej pôdy. Úsilie roľníkov vymaniť sa z pohľadávok zemepánov a ich závislosti trvalo v Honte oveľa dlhšie a prebiehalo oveľa ostrejšie ako v iných častiach Uhorska. Najmä právna regulácia roľníckej pôdy, spojená s komasáciou chotárov, narážala na nespokojnosť a odpor roľníkov.⁸

Z čias regulácie roľníckeho vlastníctva v Honte žijú ešte dodnes medzi ľuďmi spomienky o praktikách jej realizácie.⁹

Rovnako sa zachovali aj spomienky na využívanie obmedzených zárobkových možností jednotlivých členov rodiny, z ktorých zisk plynul na splácanie pôdy. Okrem ručnej a povozníckej práce v panských lesoch najväčší podiel tvorili sezónne práce na Dolnej zemi. Stretávame sa však aj s úsilím o intenzívnejšie hospodárenie a tak zvyšovanie zdroja príjmov na vyrovnanie dlžôb z výkupu i na získanie ďalšej pôdy.

Prvý prielom do starobylej trojpoľnej úhorovej sústavy v Honte spôsobilo pestovanie ďateliny, ktorú v polovici 19. storočia zavádzali do trojpoľných osevných postupov veľkostatkári. Podľa ich vzoru v obciach so skončenou komasáciou zlepšovali trojpoľné hospodárenie aj roľníci. Spočiatku ďatelinou obsievajú iba časť úhorov, čím vznikol čiastočne zlepšený trojpoľný osevný postup. S nástupom okopanín obsadzuje sa výsadbou celý úhor. Takto čiastočne zlepšený osevný postup sa mení v úplne zlepšený. Toto trojpoľné hospodárenie malo ešte formu kolektívnej záväznosti.

Proces štrukturálnych zmien v sústavách poľného hospodárenia sa zosilňoval aj obilnou krízou v rokoch 1870–1889. V tomto období lacná americká pšenica zaplavovala európske trhy, spôsobovala ohromný pokles cien a odbytové ťažkosti obiliiu vyvázanému z Uhorska. Táto situácia zapríčinila aj v Honte najprv u veľkostatkárov a neskoršie u roľníkov prechod na intenzívnejšie hospodárenie so zvýšeným pestovaním priemyselných plodín a krmovín na úkor obilnín. Intenzifikačné úsilie sa prejavovalo vo vzraste stavov hospodárskych zvierat a ich úžitkovosti, v dokonalejšom obrábaní pôdy, získavaní kvalitnejších odrôd osív, v dosahovaní vyšších hektárových výnosov, najmä však v zmene osevných systémov a používaní dokonalejšieho pracovného náradia.¹⁰

Dlhé pretrvávanie zvyškov feudálnej viazanosti spolu s novými možnosťami, ktoré otváral rozvíjajúci sa kapitalizmus, nútili aj roľníkov hľadať nové cesty v dovtedajšom zastaranom produkčnom systéme. V Honte s výhodnými podmienkami pre chov hovädzieho dobytku ponúkali sa bohaté možnosti na jeho rozšírenie a skvalitnenie. Tento kurz koncom sedemdesiatych rokov 19. storočia nastúpili najprv veľkostatkári, disponujúci potrebným kapitálom. Kravy maďarského stepného plemena s relatívne nízkou dojivosťou začali nahrádzať čer-

venostrakatým siementálskym plemenom a jeho ďalší chov zlepšovať úžitkovými vlastnosťami z importu bernských a kuhlandských plemenníkov. Privezených plemenníkov získali aj niektoré obce (Sebechleby, Senohrad, Beluj, Čabradský Vrbovok, Preseľany, Bátovce, Ipeľ, Sokolec a Cerovo). Zvýšený dopyt po výkrmovom dobytku a jeho výhodné ceny spôsobili záujem o chov hovädzieho dobytku a obrat v produkcii roľníckych hospodárstiev. Preto i malí roľníci chovali voly pre ich pracovné využitie, dobré speňaženie, uvoľnenie kráv zo záprahových prác, a tým zvýšenie mliečnej produkcie. Tento nový ekonomický prístup našiel odraz v mnohých ľudových prísloviach a porekadlách.¹¹

S rozvojom chovu hovädzieho dobytku rástla v Honte potreba lepšieho využitia pôdy, predovšetkým úhorov. Opúšťali ho najprv malí a strední roľníci s prebytkom pracovných síl. O využití úhorov v Honte svedčia údaje z hospodárskeho roku 1894/1895. Z celkovej výmery ornej pôdy na úhory ostalo už iba 21,2 %.

Skladbu a percentuálny podiel jednotlivých plodín pestovaných v hospodárskom roku 1894/1895 vyjadruje nasledujúci prehľad:¹²

<i>1. Ozimné obilniny:</i>	
ozimná pšenica	32,80
ozimná raž	12,19
ozimný jačmeň	0,44
<hr/>	
Spolu:	45,43
<i>2. Jarné obilniny:</i>	
Jarná pšenica	1,27
jarná raž	0,21
súraž (suržica)	0,47
tenkeľ	0,10
jarný jačmeň	18,49
ovos	10,35
proso	0,04
<hr/>	
Spolu:	30,93

3. Okopaniny:	
kukurica na zrno:	4,39
zemiaky	3,92
kŕmna repa	1,65
cukrová repa	1,22
cvikla	0,01
melóny, dyne	0,01
<hr/>	
Spolu:	11,20
4. Strukoviny:	
hrach	0,22
fazuľa	0,21
šošovica	0,10
<hr/>	
Spolu:	0,53
5. Zelenina:	
	0,13
6. Priemyselné rastliny:	
ozimná repka	0,04
konope	0,50
ľan	0,04
mak	0,12
tabak	0,03
paprika	0,01
<hr/>	
Spolu:	0,74
7. Krmoviny na ornej pôde:	
ďatelina	4,53
lucerka	2,04
kukurica na zeleno	0,44
konský bôb	0,02
ozimné miešanky	0,19
jarné miešanky	1,29
ovsené miešanky	2,36
hrach s ražou	0,04
horčica	0,13
<hr/>	
Spolu:	11,04

Z prehľadu vidno, že v Honte v tomto čase jednak doznievalo pestovanie archaických plodín, ako boli tenkeľ, suržica, proso, jednak pribúdali okopaniny a krmoviny na ornej pôde. Napriek tomu 76,36 % z osevu zaberali obilniny. Hlavnou príčinou tohto stavu bolo samozásobenie roľníckych hospodárstiev a pomerne nízke náklady veľkostatkov pri pestovaní obilnín vzhľadom na lacné

pracovné sily i pomerne zvýšené výnosy zo zavádzania výkonnejších odrôd osív. Veľkostatkári siali bieloklasú a potiskú pšenicu, roľníci červenoklasú. Medzi odrodami jarného jačmeňa vynikal slovenský jačmeň (odroda Chevalier a Hana). Staré odrody raže vytlačila horská raž, pestovaná v Hornom Honte namiesto pšenice.

Keďže sa v štatistike okrem osevnej plochy osobitne uvádzajú úhory bez úhorových plodín, možno predpokladať, že ide o čierne úhory v rámci trojpoľného systému hospodárenia, ktorý v deväťdesiatych rokoch 19. storočia v Honte ešte stále prevládal.

Pretrvávanie úhorov v Honte nebolo iba znakom zaostalosti alebo konzervatizmu v poľnom hospodárení. Úhory, ba miestami aj prielohy ostávali na pôdach, kde nebolo inej možnosti ich zúrodnenia, predovšetkým na strmých svahoch, na vzdialených odľahlých miestach chotára a v oblastiach, kde nedostatok ornej pôdy donucoval získavať ju kľčovaním a ďalej obrábať osobitným prielohovým spôsobom.

Národopisný materiál dokazuje, že zastarané formy hospodárenia sa miestami zachovali až do založenia JRD aj z ekonomicko-sociálnych príčin. Jednou z nich bola forma hospodárskej jednotky – rodiny. Vzájomná podmienenosť jej štruktúry a výrobného systému bola osobitne výrazná v prípadoch veľkorodiny a jednodetnej rodiny ako charakteristických javov Hontu.

Výrobná jednotka založená na veľkoroдинnej organizácii sa najčastejšie vyskytovala a najdlhšie udržala v tej časti Hontu, ktorá mala vysoký podiel lazničkeho osídlenia, napr. v krupinskom, čelovskom a hrušovskom rajóne. Disponovala s veľkým počtom pracovných síl a s relatívne značnou rozlohou pôdy. Centrálné riadenie výroby spočívalo v rukách spravidla najstaršieho, a teda aj najkonzervatívnejšieho člena. To všetko boli predpoklady pre dlhé pretrváva-

nie extenzívnych foriem hospodárenia. Spočívalo na trojpoľnom oseve s časťmi prielohmi a voľným pasením dobytká.

Veľkorodinná organizácia práce zabezpečovala nielen hospodárenie v osobitných podmienkach lazov, ale súčasne priamo podporovala aj vytváranie filiálnych prevádzok. Vzdialené pozemky v chotári sa využívali na chov dobytká na terénoch nevhodných pre orbu a plochách ponechaných na prieloh vo funkcii pastvy. Zvyšovaním stavu dobytká rástol význam filiálnych jednotiek, zväčšovaných príležitostným prikúpením pôdy, pričom dochádzalo k presunu ekonomického významu centrálného gazdovstva v dedine na jeho vysunutú súčasť. Ako príklad tohto vývinu môžu slúžiť lazy v Hrušove, kde sa v priebehu posledného polstoročia ťažisko výroby postupne prenášalo na lazy a doplnková výroba sa stále viac obmedzovala na

centrálne gazdovstvo. Súvisela s tým aj osobitná organizácia života, keď výkonnejší členovia rodiny sa trvale presunuli na lazy a starí žili v dedine. Toto riešenie — pravda — nebolo jediné. Vyskytovalo sa v rozličných variantoch, ba i v opačnom rozvrhnutí úloh podľa potreby. Všetky spôsoby však už niesli v sebe zárodoky rozpadu veľkorodinného systému hospodárenia. Úplne zanikol v Honte až zavedením poľnohospodárskej družstevnej veľkovýroby.

Protipólom veľkorodinného útvaru s rovnako vážnym dosahom na spôsob hospodárenia bola aj forma jednodetnej rodiny, častá v evanjelických a kalvínskych obciach Hontu. Oproti veľkorodine sa vyznačovala malým počtom pracovných síl, čo obmedzovalo možnosti rozvinutia vyšších foriem výroby a nútilo k dlhému pretrvávaniu zastaranej trojpoľnej sústavy.

	I. hon	II. hon	III. hon	IV. hon	
1. rok	okopanina	jarina s podsevom	ďate- lina	krmna zmes- ka	ozimina
2. rok	jarina s podsevom	ďate- lina	krmna zmeska	ozimina	okopanina
3. rok	ďate- lina	krmna zmeska	ozimina	okopanina	jarina s podsevom
4. rok	ozimina	okopanina	jarina s podsevom	ďate- lina	krmna zmeska

Okrem formy základnej výrobnej jednotky svoju úlohu mal pri udržiavaní tradičných výrobných spôsobov aj rozsah gazdovstiev. Paradoxom je, že na nich často dlhšie zotrvali väčšie roľnícke usadlosti, ktoré boli schopné ekonomicky sa udržať i pri extenzívnych podmienkach hospodárenia.

Uvedené príklady foriem a rozsahu výrobných jednotiek boli v niektorých obciach Hontu príčinou, že roľníci

nevyužili možnosti, ktoré im poskytoval zákonný článok XII z roku 1894 o dobrovoľnom zrušení kolektívneho trojpoľného systému v dedine.¹³

V ostatných obciach regiónu, ktoré tvoria vyše 90 % z celkove skúmaných prípadov, ani najstarší ľudia sa už nepamätajú na trojpoľné rozdelenie chotára. Naopak, zväčša sme tu našli pestrú mozaiku voľných sústav hospodárenia s rôznymi variáciami nielen medzi jednotli-

vými obcami, ale aj v samých obciach, počnúc od tradične zaužívaných kombinácií pôvodnej i zlepšenej trojpoľnej sústavy až po menšie odvetvové hospodárstva.

Miera intenzity hospodárenia bola podmienená rôznymi vplyvmi kapitalistického spoločenského zriadenia, najmä diferencovanou úrovňou technického vybavenia, ekonomickej závislosti, bonity pôdy a možností trhovej produkcie.

V tomto ohľade najvýhodnejšie dispozície mali veľkostatkárske hospodárstva. Ich poľnohospodárske podnikanie sa vyznačovalo tendenciou o proporcionalitu medzi rastlinnou a živočíšnou výrobou. Na vyrovnanie krmivovej bilancie používali striedavé oševné postupy. V tomto smere skutočné a cieľavedomé striedanie plodín zabezpečoval štvorhonový oševný postup. Zabraňoval následnosti obilniny po obilnine a súčasne poskytoval bohatý zdroj krmovín. Najznámejší bol v slede, ktorý je známy ako norfolkský oševný postup. Tento oševný postup určoval zásadne iba hospodárske skupiny plodín, a nie konkrétne plodiny z týchto skupín. V praxi však bolo možné namiesto jednotlivej skupiny zaradiť do oševného postupu ktorúkoľvek plodinu k nej patriacu. Na väčších hospodárstvách v Honte sa tento oševný postup veľmi rýchlo ujal a rozšíril už v 80. rokoch 19. storočia vo svojej pôvodnej, rozšírenej alebo doplnenej podobe. Jedinou nevýhodou tohto striedavého oševného postupu bol návrat ďateliny na pole skôr, ako vyžadoval ohľad na únavu pôdy. Táto nevýhoda sa odstraňovala delením krmivového honu na dve polovice, ktoré sa striedavo osievali ďatelinou a krmnou zmeskou, alebo sa ďatelina nahrádzala inou krmovinou. Kvôli názornosti uvádzame príklad takéhoto striedavého oševného postupu s krmovinovým honom deleným spolovice na ďatelinu a spolovice na krmnú zmesku z prenajatého veľkostatku grófa Bruna Triangiho v Hontianskych Moravciach.¹⁴

V danom prípade ide o päťhonový striedavý oševný postup, ktorý obsahuje 25 % okopanín, 50 % obilnín, 12,5 % ďateliny a 12,5 % krmnej zmesky.

V dobrej pôde južnej oblasti Hontu okopaninu v striedavom oševnom postupe predstavovala kukurica a cukrová repa. Pestovanie cukrovej repy sa rozšírilo až po založení cukrovaru v Pohronskom Ruskove roku 1894 na okoli železničnej trate Levice—Ostrihom—Štúrovo a trate Čata—Balážske Darmoty. Cukrovar poskytoval malým pestovateľom odborné rady a pomoc vypožičiavaním náradia a strojov na pestovanie cukrovej repy.¹⁵ Výhodnú dopravu cukrovej repy železnicou využívali prevažne veľkostatky, ktoré vzhľadom na spätnú dodávku repných rezkov a melasy z cukrovaru sa orientovali na výkrm hovädzieho dobytku. Začínajúcou konjunktúrou odbytu cukrovej repy a výkrmového dobytku prechádzali niektoré poľnohospodárske podniky na špecializované odvetvové hospodárenie s uvoľnenými oševnými postupmi, v ktorých finančne výhodné plodiny nasledovali i viac rokov po sebe, ako napr. sa praktizovalo na veľkostatku v Horných Semerovciach, Šahách, Bracovciach a i.

Intenzívne spôsoby hospodárenia — ako sme už predtým zdôraznili — uskutočňovali sa na hospodárstvách s väčšími celkami pôdy. K nim v Honte patrili predovšetkým majetky 41 veľkostatkárov s vlastníctvom pôdy na 1000 k. j. a 188 majetkov s pôdou od 100 do 1000 katastrálnych jutár. I keď tieto majetky roku 1896 tvorili z celkového počtu 20 702 hospodárstiev iba 1,11 %, pripadalo na ne 52,62 % pôdy, kým na 98,89 % ostatných gazdovstiev len 47,38 % z celkovej výmery pôdy.¹⁶

Ešte vypuklejšie sa nám odhalia veľké rozdiely vo vlastníctve pôdy pod drobnohľadom úradnej štatistiky, ktorá v Uhorsku 11 veľkostných skupín vlastníkov pôdy zaeľovala do 4 hospodárskych kategórií.

Do prvej kategórie patrili tzv. trpasličie hospodárstva. Zahŕňali sa do nej skupiny s vlastníctvom nižšie 1 katastrálneho jutra bez ornej pôdy, nižšie 1 katastrálneho jutra s ornou pôdou a skupina od 1 do 5 katastrálnych jutár. Druhú kategóriu vytvárali tzv. malé hospodárstva s veľkostnými skupinami od 5 do 10, od 10 do 20, od 20 do 50 a od 50 do 100

katastrálnych jutár. V tretej kategórii sa nachádzali majitelia hospodárstiev od 100 do 200, od 200 do 500 a od 500 do 1000 k. j. a v štvrtjej veľkostatky nad 1000 katastrálnych jutár.

Prehľad s počtom hospodárstiev v jednotlivých hospodárskych kategóriách a s podielom ich pôdy v Honte z roku 1896 uvádza nasledovná tabuľka:¹⁷

Hospodárska kategória	Počet gazdovstiev celkom	% z celkového počtu	Celková výmera pôdy v k. j.	% z celkovej výmery pôdy	Priemer pôdy na 1 hospodárstvo v k. j.
0,1–5 k. j.	11 278	54,48	17 640	4,90	1,56
5–100 k. j.	9 195	44,41	152 932	42,48	16,63
100–1000 k. j.	188	0,91	64 294	17,85	342,00
nad 1000 k. j.	41	0,20	125 186	34,77	3054,40
Spolu –	20 702	100,00	360 082	100,00	–

Údaje názorne ukazujú triedny charakter vo vlastníctve pôdy v prospech aristokratických latifundistov v spojení s veľkostatkárskou buržoáziou. Hoci počet trpasličích hospodárstiev v Honte tvoril 54,48 % z celkového počtu hospodárstiev, pripadalo na ne iba 4,90 % pôdy. Podobná situácia bola aj v celoštátnom meradle Uhorska. Z celkového počtu hospodárstiev v krajine pripadalo na trpasličie hospodárstva 53,57 %, avšak z celkovej výmery pôdy iba 5,84 %. V Honte bol teda podiel trpasličích hospodárstiev o 0,91 % väčší, ako predstavoval celoštátny priemer. Tým aj priemer pôdy na jedno trpasličie hospodárstvo bol nižší o 0,20 kat. jutra. V Honte na jedno trpasličie hospodárstvo pripadalo priemerne 1,56 kat. jutár, celoštátne 1,76 kat. jutár pôdy.

Táto najnižšia kategória hospodárstiev reprezentovala najpočetnejšiu vrstvu poľnohospodárskeho obyvateľstva. Z vlastnej pôdy nevládala sa užívať, a to jednak pre svoju nízku výmeru, jednak pre nedostatok výrobných prostriedkov,

najmä záprahov, ktoré získavala od väčších gazdovstiev za neúmerne vysoké odrábanie tzv. pešou prácou. Príslušníci tejto vrstvy popri hospodárení na svojich miniatúrnych hospodárstvách boli nútení aj námezdné pracovať na veľkostatkoch a väčších gazdovstvách, privyrábať si prácou z podielu na cudzích poliach alebo na sezónnych prácach v južných častiach Uhorska.¹⁸

Produkcia na trpasličích hospodárstvách sa skoro výhradne zameriavala na samozásobenie najnevyhnutnejšími plodinami na výživu, najviac na zemiaky, strukoviny, zeleninu a chlebové obilie. Trhovými produktami na úkor vlastnej spotreby boli zelený a sušený hrach, cibuľka sadzačka, mak, zelenina, slepačie vajcia a jahňatá. O slabej živočišnej výrobe v tejto kategórii svedčí, že roku 1896 na jedno trpasličie hospodárstvo v Honte pripadalo priemerne 0,09 kusov koní, 0,40 kusov hovädzieho dobytku, 0,78 kusov ošípaných a 1,12 kusov oviec.¹⁹

Maďarské oficiálne pramene odôvod-

ňovali rozdrobenosť pôdy v trpasličích hospodárstvach a celkový proces jej drobenia pripisovali nadmernému dedičskému deleniu roľníckych majetkov. Podľa ich názoru bol tento stav v Honte už taký neúnosný, že v jednotlivých obciach napr. Krupinského okresu ľud sa orientoval na jednodetný systém, aby sa príliš nedrobila pôda.²⁰

I keď dedičské delenie malo značný vplyv na drobenie pozemkov, nebolo jeho jedinou príčinou. Oficiálne miesta zamlčovali drobenie roľníckych hospodárstiev zapríčinené kapitalistickými protikladmi, krízovými výkyvmi, ktoré prinášali so sebou zadĺženie, dražby a exekúcie roľníckeho vlastníctva. Na jednej strane dochádzalo k nútenému odpredaju pôdy roľníkov, a tým k zvyšovaniu počtu drobných hospodárstiev, na druhej strane k akumulácii pôdneho fondu v rukách majetnejších skupín. Tento typický kapitalistický jav prenikol aj do života dediny a vyvolával v nej proces triednej a sociálnej diferenciacie. V nej rovnako, ako už pri zmienenom pretrvávaní extenzívnych spôsobov výroby, mala svoju úlohu forma rodiny. Veľkorodina takisto ako jednodetný systém — i keď z rozdielnych východiskových pozícií — sledovali zachovanie celistvosti majetku. Najmä však uplatňovanie jednodetného systému odpovedalo princípu kapitalistickej ekonomiky a bolo ňou súčasne umocňované. Gazdovstvá sa síce jeho vplyvom nedrobili, zato však pre zachovanie ich existencie stále naliehajúcejšie sa vynárala potreba vyrovnávať sa s nedostatkom pracovných síl. Otázka sa riešila alebo prenajímaním pôdy dedinskej chudobe, alebo adoptovaním detí, najímaním čelade, využívaním novej poľnohospodárskej techniky a zameriavaním sa na výhodnejšie produkty. Týmto spôsobom sa niektorí jednotlivci stávali zámožnými a z ich radov postupne vyrastali dedinskí boháči.

Od konca 19. storočia sa problémami roľníkov zaoberala poradenská a osveto-

vá činnosť rôznych združení družstevných i poľnohospodárskych odborníkov, ktorá v Honte mala už dávnejšiu tradíciu.²¹ Nové ekonomické myslenie mnohých roľníkov ovplyvnené agronomickými poznatkami, príkladmi hospodárenia na veľkostatkoch a konjunkturálnymi dopytmi kapitalistického trhu sa prejavovalo nielen v ich hospodárení, ale aj vo sfére vedomia, napr. vo folklórnej tvorbe.²²

V prvých rokoch 20. storočia nízke ceny obilia naďalej pretrvávali. Lepšie sa platil iba ovos (pre armádne účely), kukurica a cukrová repa. Napriek tomu ešte roku 1905 chlebové i krmné obilie zaberalo až 70 % ovejnej plochy. Proti takejto situácii sa ohradzoval *Gazdovský spolok Hontianskej župy* so sídlom v Šahách. Vo výročnej správe spolku z 28. 12. 1905 odráža charakteristické črty poľnohospodárskeho vývinu v Honte toto konštatovanie: „Dľa starého poriadku sa už nedá hospodáriť. Pšenica, v uhorských krajinách po stáročia chýrna plodina, už nezachráni hospodárstva od úpadku. Požehnaná sila našej zeme vyžaduje lepšiu, starostlivejšiu opateru. Odkázaná je na zlepšenie hnojením, aby vydala žiadanú úrodu. Mnohostrannejšie *odvetvové hospodárenie* vykročilo namiesto starého a na prvom mieste stojí chov hospodárskych zvierat. S hrdosťou môžeme konštatovať, že medzi župami sme prví, ktorí sa dali na tento smer. Vieme, že ipelské plemeno hovädzieho dobytká je teraz známe i za hranicami. Chyba je v tom, že sa tak rýchlo nerozvíja, ako má na to predpoklady.“²³

Z národohospodárskeho stanoviska sa chovu hovädzieho dobytká pripisoval čím ďalej tým väčší význam. Zlá úroda krmovín v celej Európe i zdrazenie hovädzieho mäsa pre jeho nedostatok nútil uhorskú poľnohospodársku politiku podporovať a propagovať chov hovädzieho dobytká aj v malých hospodárstvach. Exponentom tejto línie v Honte bol *Gaz-*

dovský spolok Hontianskej župy. V záujme propagácie pre rozšírenie a skvalitnenie chovu dobytka organizoval viaceré výstavy s udeľovaním cien a diplomov. Podmienkou účasti bolo vystavovať dobytok červenostrakatého plemena. Býky a jalovice museli byť z vlastného chovu vystavovateľa a kravy aspoň jeden rok v jeho vlastníctve. Na výstave v Bátovciach dňa 24. 9. 1905 sa prezentoval veľmi kvalitný materiál a najlepší hovädzí dobytok bol tu z Horného Hontu.²⁴

Výstavná súťaž v Senohrade dňa 15. 9. 1910, na ktorú sa doviezlo 150 kusov hovädzieho dobytka výbornej akosti, ukázala síce pokrok v kvalite chovu dobytka, ale aj problémy vyvolané kapitalistickým trhom. V dôsledku dopytu po hovädzom mäse prejavil sa úbytok základného stáda. Roľníci chovali kravy iba pre spotrebu mlieka vo vlastnom hospodárstve, pretože mlieko a mliečne výrobky nemali dostatočný odbyt. K odbytu mlieka a výrobkov z neho mali prispieť mliekárské družstvá. Ich zakladanie však nebolo úspešné pre nízke ceny mlieka a najmä masla. Založili sa iba v obciach Horný Dačov Lom, Kamenica, Bátovce a Slovenské Ďarmoty. Väčší úspech mali spotrebné sprostredkovacie a úverové družstvá, ktoré existovali v 14 obciach Hontu s prevažným vplyvom a kapitálovou účasťou majetných vrstiev.

Tieto a ďalšie problémy roľníkov sa pokúšal riešiť *Gazdovský spolok Hontianskej župy* organizačnou, poradenskou a osvetovou činnosťou. Jeho pričinením sa založili vzorné hospodárstva v lokalite Kamenica a Tyrhyňa. V úsilí zlepšiť krmovinovú základňu presadil spolok predaj ďatelinového a lucernového semena v plombovaných vreciach s 30 percentnou zľavou pri nákupe. Na propagáciu umelých hnojív rozdeľoval superfosfát maloroľníkom v obciach Čalomyja, Tešmak a Plášťovce. Pridelenie bolo viazané na podmienku, že umelé

hnojivo sa bude z propagačných dôvodov používať na pozemky popri cestách, aby sa s ich účinkom názorne oboznámilo čo najviac záujemcov.

Napriek všetkým týmto úsiliam ostali nevyriešené hlavné problémy maloroľníkov — nedostatok pôdy, relatívna preľudnatosť vidieka a chýbajúce možnosti zamestnať sa v priemysle, pretože vôbec nebol v hontianskom regióne. Otázku nedostatku pôdy nevyriešila ani pozemková reforma buržoáznej Československej republiky, ktorá na Slovensku do roku 1936 uskutočnila pridely roľníkom iba z 23,3 % z pôvodne zabranej pôdy. Ostatná pôda zo zabratia sa vrátila veľkostatkárom alebo pridelať sa zvyškovým statkárom. Drobní prídelci v Honte dostali v priemere okolo 1,65 ha pôdy.²⁵ Roľníci chcú sa udržať na svojom hospodárstve, siahali po úvere, ktorý im poskytovali banky. Finančný kapitál prenikal i do priemyslu, kde v záujme svojich ziskov spôsoboval zvyšovanie disparity cien medzi priemyselnými a poľnohospodárskymi produktmi — tzv. cenové nožnice.²⁶

Pri sledovaní poľnohospodárskeho vývinu Hontu ocitli sme sa v období, v ktorom tu popri sebe existovali ešte všetky formy osevných postupov a s nimi spojených sústav hospodárenia. Keďže ide o vývinovú etapu, v ktorej špecifické národopisné metódy výskumu prinášajú spoľahlivé svedectvo o stave konkrétnych prvkov dobovej ekonomiky, môžeme postupné premeny od nižších foriem hospodárenia na vyššie ilustrovať príkladmi z niektorých hontianskych lokalít.

Aj keď mieru intenzity poľného hospodárenia v roľníckych hospodárstvach silne ovplyvňovali trh a vlastné samozásobenie, rozhodujúcim faktorom jej uplatnenia boli jestvujúce prírodné a sídelné podmienky. Pestré rozdiely terénnych daností dokonca aj v chotári tej istej obce rozhodovali o možnostiach hospodárskych cieľov a výbere naj-

vhodnejších osevných postupov. Jeden z mnohých prípadov takejto situácie poskytovalo poľné hospodárstvo v chotári Krupiny. Roľnícke gazdovstvá s pozemkami na miernych svahoch a v dolinách s nadmorskou výškou do 350 m využívali individuálne striedavé osevne postupy s orientáciou na obilniny, krmnu repu, kukuricu, zemiaky, strukoviny, viacročné krmoviny a mliečne hospodárstvo. V lazových hospodárstvách osev závisel od druhov pôdy a jej výškového polozenia.

Na laze Líška s prevahou hlinitej pôdy sa venovali zväčša obilninárstvu s osevným postupom pšenica—raž—jačmeň—ďatelina. Lazníci na Molkni používali svojrázny úhorový systém, v ktorom po úhore dvakrát za sebou nasledovala ozimina, a to najprv pšenica a po nej raž. Do raže siali na jar ďatelinu. Po zbere raže ju nechali do nasledujúceho roku ako zelený úhor, ktorý v lete preorali, v jeseni pohnojili a zorali pod pšenicu. Potom sa uvedený osevny cyklus znova opakoval. Na horších pôdach pšenicu nesiali. Po raži nasledoval jačmeň a po ňom ovos. Polia niekoľko rokov ostali prielohom na pastvu.

Lazové gazdovstvá v krupinskom chotári sa vyznačovali viacročným pestovaním obilnín po sebe, a to buď v poradí pšenica—raž—ovos, alebo pšenica—raž—jačmeň, prípadne raž—jačmeň—ovos. Táto následnosť sa začínala a končila zeleným úhorom, ktorý tvorila ďatelina. Na laze Horné Kopanice s poliami v nadmorskej výške nad 600 m používali osevny postup: úhor—pšenica—raž—jačmeň—ďatelina—úhor. Jačmeň tu narástol taký nízky, že ho kvôli slame ani nekosili, ale trhali zo zeme rukami. Do tejto práce zapájali aj deti. Ošípané pásli po okolitých horách, krmili žaluďmi a keď ich vychovali do hmotnosti 100 kg, považovali to za veľký úspech.²⁷

Podobne lazové poľné hospodárstvo malo extenzívny charakter aj v iných obciach Hontu. Na rozdiel od úrodnej-

ších oblastí sa vyznačovalo väčším rozsahom pôdy i možnosťami jej rozširovania. V Čelovciach napríklad využívali na to pasienky na svahoch. Do rozoraných plôch pasienkov siali raž alebo pšenicu a po nej ovos s podsevom ďateliny. Po takomto využití nechávali pôdu na viacročný prieloh ako pastvu. Tento cyklus opakovali na ďalšej ploche pasienkov. V danom prípade išlo o prielohové hospodárstvo na časti chotára. V lepších terénnych podmienkach používali individuálne trojpoľné alebo striedavé osevne postupy.

Rozdiely v poľnom hospodárstve na lazoch a v dedine sa prejavovali aj v iných lazničkách obciach. V Stredných Plachtinciach na lazovej pôde uplatňovali trojpoľný úhorový systém, na pôde okolo dediny však hospodárili oveľa intenzívnejšie s využitím striedavých osevných postupov.

Postupné premeny pôvodného trojpoľného systému na jeho čiastočne alebo úplne zlepšené formy ilustruje vývin poľného hospodárstva v obci Cerovo. Po komasácii roku 1867 vznikli v chotári obce až tri samostatné chotárne časti s osobitnými osevnými postupmi. Jedna patrila veľkostatku s majerom Duchenským, druhá na tzv. Hornom poli roľníkom a tretia na Dolnom poli zemanom, ktorí v obci tvorili až polovicu obyvateľstva. Každá časť mala svoj samostatný pôvodný úhorový postup. Po zavedení pestovania ďateliny, bolhoja a trávnych zmesí v obci koncom šesťdesiatych rokov 19. storočia²³ začali v jednotlivých honoch — *taratách* uvedených celkov časť úhorov obsievať novými plodinami, čím došlo k čiastočne zlepšenému trojpoľnému systému. Ďatelina sa siala ako podsev do jarín, v druhom roku tvorila na časti úhorov samostatnú plodinu a v treťom roku po nej nasledovala pšenica. Ak jarinou bol ovos, siali do neho ako podsev bolhoj, po ňom nasledovala raž. Ak jarinou bol jačmeň, na podsev používali ďatelinu. Rozvoj chovu hovädzieho

dobytka nútil roľnícke podniky starostlivejšie zabezpečovať krmivá na ich prezimovanie. Tým dochádzalo k využívaniu ďalšej časti úhorov na pestovanie zemiakov a krmnej repy, strukovín, prípadne k rozšíreniu ďatelín. Úhory sa nechávali už iba ojedinele na málo výnosných a vzdialenejších častiach honov. Kolektívna záväznosť trojpoľného hospodárenia sa takto postupne uvoľňovala. Roľníci výmenou alebo kúpou sústreďovali pozemky do väčších celkov s najmenším počtom parciel a uplatňovali na nich individuálny oševný postup podľa zamerania svojich hospodárstiev alebo podľa stupňa technického vybavenia. Mnohí jednotlivci súčasne prešli na striedavý oševný postup.

Vzhľadom na excentrické polozenie veľkostatku v chotári obce i na koncentráciu roľníckej ornej pôdy v bližších častiach chotára, vzdialenejšia pôda sa postupne odpredávala prisťahovalcom z okolia Detvy. Najväčší prílev nových osadníkov nastal po prvej svetovej vojne. Noví osadníci rozšírili ornú pôdu sčasti aj vyklčovaním odkúpených lesných porastov.

Individuálny trojpoľný systém hospodárenia s neskorším čiastočným alebo úplným zlepšením sa dlho zachovával aj v obciach, kde ku kolektívnemu rozdeleniu chotára na tri hony nedošlo pre jeho veľkú terénnu členitosť. Napríklad v Litave niektorí roľníci, pokiaľ mali zväčša pozemky pokope, sami si ich rozdelili na tri taraty. Tu však pre nedostatok ornej pôdy úhor čoskoro zanechávali. Do časti ponechanej na krmoviny sadili zemiaky, siali bolhoj a ďatelinu, i keď ďatelina pre vlhké počasie bola tu rizikovou plodinou. Z jarín siali viac ovos ako jačmeň, lebo ovos lepšie „sypal“. Tenkeľ pestovali ako jarinu na najlepších pozemkoch. Veľkú krmnú hodnotu prpisovali ľadníku. Siali ho v čistej pôde ako jarinu alebo v miešanke s hrachom a ovsom.²³ Po prvej svetovej vojne, keď sa začali používať vo väčšej mie-

re poľnohospodárske stroje a umelé hnojivá, roľníci v Litave postupne prechádzali na striedavé oševné postupy v tomto poradí: zemiaky alebo repa—ovos s podsevom bolhoj—bolhoj—ozimná raž. Niektorí roľníci používali postup: zemiaky alebo strukoviny—jačmeň s podsevom ďatelina—ďatelina—ozimná pšenica.

Podobný vývin v poľnom hospodárení možno zaznamenať v ďalších okolitých obciach, napr. v Lackove, Trpíne, Senohrade atď.

Odlíšny vývin ako v Litave môžeme pozorovať v Medovarciach, kde prírodný reliéf chotára bol jedným z hlavných činiteľov pretrvávania trojpoľného systému hospodárenia až do založenia JRD. Polia v Medovarciach sa nachádzajú ďaleko od obce na náhornej rovine okolitých vrchov. Až do prvej svetovej vojny sa zachovávali v trojpoľnom hospodárení čierne úhory. So vzrastaním potreby krmovín sa čierne úhory postupne opúšťali a definitívne zanikli až po ich zakázaní v 40. rokoch 20. storočia.

Okrem pozemkov v trojpoľných honoch existovali v Medovarciach aj polia prikúpené zo susednej obce Domaniky. Nepatrili do kolektívne záväzných trojpoľných honov, ale obrábali sa na základe individuálneho oševného postupu s prevažným podielom viacročných krmovín. Medovarce sú príkladom paralelnej existencie dvoch sústav poľného hospodárenia — trojpoľnej kolektívnej a individuálnej.

V niektorých obciach po rozpade trojpoľnej sústavy hospodárenia roľníci sa špecializovali na niektoré cenovo výhodné plodiny. Napríklad v Deviči dorábali mnoho ďatelinového a lucernového semena. Výhodne ho predávali na metráky priekupníkom alebo chodili s ním na odpredaj po trhoch a jarmokoch. Zo zisku si zadovážovali umelé hnojivá a výkonnejšie poľnohospodárske náradie.

Medzi jarinami tu významné miesto

zaujímal tenkeľ. Používali ho ako krmivo pre hydinu a ošípané, ale so pšenickou sa miešal aj na múku. Tenkeľ ako archaická plodina sa udržal v Devičí spomedzi hontianskych obcí najdlhšie, až do roku 1945.³⁰ Roľníci v obci obilie nepredávali, používali ho prevažne na chov a výkrm ošípaných. Vzhľadom na pestovanie semena ďateliny a lucerky i na jaderné krmivá prispôbovali aj svoje individuálne, zvyčajne voľné oševné postupy. Z mnohých variácií najčastejšie používali oševný postup: okopanina—jarina—ďatelina—ozimina. Ďalším variantom bol: jačmeň—lucerna—lucerna—ozimina.

Vo vyššie položených obciach výnosnou plodinou bol hrach. S výborným hrachom boli známi na trhu najmä roľníci zo Senohradu. Hrach sa tu zaradovoval v oševnom postupe do krmovinového honu po jarinách.

V strednej a južnej časti Hontu vyhladávaným trhovým artiklom bol sladovnícky jačmeň.

Špecializačné tendencie sa uplatňovali aj v chove plemenných zvierat. Niektorí roľníci v Bzovíku, Hontianskych Moravciach, v Dvorníkoch a ďalších obciach sa stali v období buržoáznej ČSR známymi chovateľmi kontrolovaných plemenných jalovic a býčkov červenostrakatého siementárskeho plemena a yorkshirských plemenných ošípaných. Kontrolované plemenné zvieratá odpredávali na aukčných trhoch vo Zvolene, Leviciach, Krupine a v Hontianskych Tesároch. Cena plemenných zvierat oproti jatočným bola až desaťkrát vyššia. Chov týchto zvierat si vyžadoval mimoriadnu starostlivosť, odbornosť a špeciálne kŕmenie. Preto majitelia plemenných zvierat prispôbovali sústavy svojho poľného hospodárenia zámerom tohto chovu. Orientovali sa na zvýšené pestovanie jačmeňa, ovsa, ľadníka, ďateliny, lucerky, kŕmnej repy, zemiakov a kukurice. V Bzovíku zásobu krmív si zvyšovali aj sejbou tzv. strnis-

kových miešaniek, ktorých súčasťou boli ozimná repka, horčica, kvaka, koleneček. Po zbere pšenice alebo raže strnisko rýchlo podmietli a do plytko zoranej pôdy zasiali kŕmne miešanky, ktoré do zimy ešte narástli.

Popri pokročilých spôsoboch hospodárenia v Bzovíku pretrvávali aj zaostalejšie metódy, ktoré sa udržiavali predovšetkým pre nedostatok kapitálu na nákup strojov a výkonnejšieho náradia.³¹ Gazdovanie sa tu vyznačovalo veľkým podielom ručnej práce s nízkym ziskom a malými hektárovými výnosmi následkom nedostatočného hnojenia³² a zastaranej agrotechniky.

Rozdiely vo vlastníctve pôdy a jej obrábaní sa najzreteľnejšie prejavovali v úrodnejších oblastiach južnej časti Hontu. Kým veľkostatkárske majetky používali už intenzívne sústavy hospodárenia so zameraním na špecializované odvetvia výroby, roľnícke hospodárstva zostávali ešte dlho na starom — i keď zlepšenom — trojpoľnom systéme hospodárenia. Napríklad v Hontianskych Moravciach trojpoľný oševný postup so zeleným úhorom bol spoločný až do konca prvej svetovej vojny. Iba v prvých rokoch po vzniku ČSR začal v roľníckych hospodárstvach prechod na individuálny štvorpoľný striedavý oševný postup so sledom: okopanina, jarina, ďatelina, pšenica. Súčasne roľníci začali používať kvalitnejšie osivá bankutskej a sekáckej odrody pšenice vyšľachtené v Santove. Využívanie nového oševného postupu, umelých hnojív a kvalitnejších osív sa odrazilo vo vyšších výnosoch plodín. Tieto skúsenosti boli podnetom k širšiemu zavádzaniu striedavých oševných postupov nielen v Hontianskych Moravciach, ale aj v okolitých obciach. Rozdiely nových metód v hospodárení oproti starej trojpoľnej sústave sa prejavovali v sortimente, výnose plodín i v počte chovaného dobytku. Roľníci v Hontianskych Moravciach zabezpečovali úrodu nasledujúceho roku podmiet-

kovou orbou strnísk ihneď po zbere obilnín. V jeseni zaorávali maštaľný hnoj hlbokou orbou, zvyčajne pod okopaniny. Po nich siali prevažne kvalitný sladovnícky jačmeň, ktorý sa odtiaľ rozšíril aj do iných obcí.

Prostredníctvom poľnohospodárskeho inšpektorátu v Šahách a zásluhou niektorých pokrokových stredných roľníkov sa ujal v obci chov sliepok – vlašiek – vyznačujúcich sa vysokou znáskou vajec. Ďalším významným krokom ku skvalitneniu roľníckeho hospodárenia v obci bolo zavedenie plemenného chovu hovädzieho dobytká a ošípaných. Nové plemeno ošípaných vhodné na rýchly výkrm vytlačilo z chovu pôvodné mangalice, ktoré sa predtým pásli.

Zintenzívnenie chovu hovädzieho dobytká a ošípaných sa odrazilo v novom prístupe k poľnému hospodáreniu. Roľníci pestovali na poliach viac krmnej repy, kukurice a pšenice, ktorú vymieňali v mlynoch za dvojnásobok otrúb. Otruby miešali s objemnými a šťavnatými krmivami, čím dosahovali pomerne vysokú doživosť.

Všetky úsilie malých a stredných roľníkov o lepšie výsledky v hospodárení nezlepšovali ich hmotné postavenie. Poľnohospodárske produkty nemali primeraný odbyt a ich cena v mnohých prípadoch nenahrádzala ani vynaložené výrobné náklady. Najmä hospodárska kríza v rokoch 1929–1933 spôsobila silný pokles cien poľnohospodárskych výrobkov.³³ Pritom pomerne daňové zaťaženie malých roľníkov na 1 ha pôdy bolo o polovicu vyššie ako u veľkostatkárov. Malí a strední roľníci sa nemohli od krízových dôsledkov zachrániť obmedzením výroby. Naopak, pokles cien vyrovnávali zintenzívnením výroby a zvýšenou dodávkou na trh na úkor vlastnej spotreby.³⁴ Húževnato sa pridržiavali vlastníctva pôdy i napriek vynaloženej nadpráci a stratovom výsledkom. Spätosť s vlastníctvom pôdy sa im javila výhodnejšia ako úplná proletarizácia s rizikom

nezamestnanosti a hladu. Nedostatok vlastnej pôdy nahrádzali nájmom z podielu úrody alebo prácou na väčších majetkoch.³⁵

Na rôzne formy prenájmu pôdy bolo v Honte v polovici tridsiatych rokov 20. storočia odkázaných až 45 % z celkového počtu roľníckych usadlostí. Existovala tu skupina majiteľov pôdy, ktorí na nej nepracovali, ale všetku svoju pôdu prenajímali za podiel z úrody. Druhú skupinu tvorili vlastníci, ktorí na časti pôdy hospodárili vo vlastnej réžii a časť pôdy prenajímali za podiel z úrody. Existoval aj kapitalistický prenájom, keď nájomca-podnikateľ najímal celý majetok a zisk z hospodárenia delil medzi seba a vlastníkov pôdy.³⁶

Zavedením obilného monopolu od roku 1934 sa zabezpečili vyššie ceny za produkty rastlinnej výroby v porovnaní so živočíšnymi výrobkami, ktoré prevažne dorábali malí a strední roľníci. No obilný monopol im nepomohol ani v otázke cien obilia, lebo ho museli predávať za lacné ceny ihneď po žatve, kým statkári a špekulanti s obilím, ktorí ovládali plodinovú burzu, odpredávali obilie v čase jeho maximálnych cien.

So zhoršovaním hospodárskej situácie malých a stredných roľníkov sa paralelne stupňovala bieda u poľnohospodárskych robotníkov na veľkostatkoch. Zúfalá situácia doháňala nádennícku chudobu k prejavom odporu, ktorý napríklad na veľkostatku v Hontianskych Moravciach vyústil roku 1934 do štrajku.³⁷

Ďalší vývoj do roku 1938 bol poznačený bojom malých a stredných roľníkov proti množiacim sa exekúciám a v dôsledku nižších tržieb klesaním spotreby umelých hnojív, ušľachtilých osív a nákupu strojov.

Celý tento súbor roľníckych problémov prameniacych v kapitalistickom systéme vyriešili až revolučné premeny po roku 1948, ktoré vyústili v poľnohospodársku družstevnú veľkovýrobu. V nej

sa vytvorili podmienky pre nový vzťah roľníka k pôde a jeho zainteresovanosť o kultivačnú, produkčnú a spoločensko-ekonomickú efektívnosť hospodárenia.

V práci sme sa usilovali poukázať na vývin poľného hospodárenia v Honte s jeho charakteristickými črtami. Konštatovali sme, že za posledných sto rokov kapitalizmu sa tu zachovali všetky

typy osevných postupov a z nich odvodených sústav hospodárenia. Táto rozmanitosť bola vyvolaná špecifickými prírodnými a spoločenskými danosťami regiónu. Odrazila sa v jeho hospodárskej a kultúrnej úrovni, ktorá dnes predstavuje východisko pre vznik nových hodnôt v celom komplexe spoločenského života.

POZNÁMKY

- 1 KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974, s. 162–173; LOM, F.: Dejiny predsocialistických ekonomických náuk v poľnohospodárstve. Bratislava 1976; LOM, F. – KOS, M. – KŇAKAL, Z.: Ekonomické a organizačné stránky osevného postupu. Ústav vedeckotechnických informácií. Praha 1974; URBANCOVÁ, V.: Príčiny pretrvávania archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska. Slov. Národop., 8, 1930, s. 255–257; PODOLÁK, J.: Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku od polovice 19. do polovice 20. storočia. Agrikultúra, 4, 1965, s. 35–39.
- 2 URBANCOVÁ, V.: K problematike výskumu osevných postupov na Slovensku. Slov. Národop., 18, 1970, s. 3–38. Tu je uvedená i ďalšia literatúra.
- 3 O prírodných rozdieloch v tomto regióne sa výstižne zmieňuje župná monografia z konca 19. stor.: „Hontianska župa patrí medzi menšie celky nášho domova, lebo jej územie meria len 2649,83 štvorcových kilometrov, avšak rozličnosťou prírodných podmienok sa zaraďuje k najzaujímavejším župám krajiny. Stretáva sa tu horné Uhorsko s maďarskými strednými pohoriami i Malou Dolnou zemou a mieša sa so zvláštnou svojráznosťou v rozmanitých podobách.“ BOROVSZKY, S.: Magyarországi vármegyék és városai. Hontvármegye és Selmecbánya. Budapešť 1898, s. 108.
- 4 HROMÁDKA, J.: Všeobecný zemepis Slovenska. Slovenská vlastiveda I. Bratislava 1943, s. 140.
- 5 MIČIN, J.: Pôdne druhy. In: Slovensko. Bratislava 1972, s. 367. JANKOVSKÝ, O.: 25 rokov JRD v okrese Zvolen. Rkp., 1975.
- 6 MÉSÁROŠ, J.: Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848–1900. Bratislava 1959, s. 19–20. Slovenskí roľníci v Honte svoju nespokojnosť s riešením otázok pozemkového vlastníctva vyjadrovali na verejných schôdzkach a protestných zhromaždeniach na čele so známymi revolucionármi a národnými buditeľmi tých čias – Jankom Kráľom a Jánom Rotaridesom. Dožadovali sa rozdelenia všetkej panskej pôdy a priznanie hospodárskych i národných práv.
- 7 MÉSÁROŠ, J.: c. p., s. 20 n.
- 8 Nespokojnosť spôsobovala tzv. remanenciálna pôda, zistená pri vymeriavaní chotárov počas komasácie. Bola to pôda, ktorá prevyšovala limit určený Tereziánskym urbárom na jednu usadlosť v Honte. Túto pôdu museli roľníci vrátiť zemepánovi alebo si ju od neho vykúpiť aj s úhradou ušlého zisku s platnosťou od skončenia regulácie chotára. Proti tomu sa r. 1862 postavili obyvatelia obce Jablňovce, ktorí odopreli pri komasácii plniť ručné i povoznícke práce. V tom istom roku vznikli nepokoje aj v obciach Vysoká a Dekýš. MÉSÁROŠ, J.: c. p., s. 47 n., 105.
- 9 Jeden zo spôsobov vymeriavania chotárnych hraníc medzi Dačovým Lomom a Sucháňom je zachytený v ľudovom rozprávaní v práci GAŠPARÍKOVÁ, V.: Monografické štúdium ľudovej prózy v jednej lokalite (Dačov Lom). Slov. Národop., 25, 1977, s. 68–69.
- 10 URBANCOVÁ, V.: Vplyv kapitalistických výrobných vzťahov v poľnohospodárstve na slovenské orné náradie. Slov. Národop., 10, 1932, s. 185. Hoci s postupujúcou mechanizáciou poľnohospodárskych prác rozšírili sa na Honte už koncom 19. storočia sejačky, zachoval sa miestami dlho i ručný spôsob siatia, a to v svahovitých terénoch, v gazdovstvách s prebytkom pracovných síl alebo s nedostatkom kapitálu. Pri siatí sa osobitne dlho zachovávali mnohé staré zásady, pretože táto práca

- bola výsadou gazdu, teda spravidla najstaršieho člena rodiny. Podľa starej skúsenosti sa malo začať so sejbou skoro ráno a od východnej strany, čo zaručovalo vraj vysoké obilie. Z odpoľudňajšej siatby očakávali obilie slabé ako nitky. Rozsýpanie zrna na jednu alebo dve strany sledovalo zaúčajúce sa dieťa, ktoré kontrolovalo hranicu výsadby a označovalo ju zapichnutými slamkami, aby neostali neobsiate plochy.
- 11 V Čajkove sa hovorí dosiaľ, že tu voly viac vyležia ako Košičanom kone vychodia. Zo starších uvádzame: Kto na kravách orie, ten nech voly dojí. Junec s grošom líha, s dvoma stáva. Dobré teľa — pol kravy. ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Edične pripravila M. Kosová. Bratislava 1935.
  - 12 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 2. Budapešť 1897, s. 21 n.
  - 13 Uvádza v svojej štúdií URBANCOVÁ, V.: K problematike výskumu osevných postupov na Slovensku, c. p., s. 12.
  - 14 Informácia Jána Šťastného, funkcionára JRD v Hontianskych Moravciach.
  - 15 VADKERTYOVÁ, K.: Začiatky pestovania cukrovej repy na Slovensku. Agrikultúra, 5, 1966, s. 38.
  - 16 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 4. Budapešť 1900, s. 6.
  - 17 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 2. Budapešť 1897, s. 21, 28.
  - 18 Odchod Honfanov na žatevné práce opisuje SOCHÁŇ, P. v práci: Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľných prácach. Bratislava 1930, s. 101. Uvádza, že dačovlomske ženy odedé v bielych krojoch nazývali na maďarskom juhu „letiacimi bielymi husami“.
  - 19 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 2. Budapešť 1897, s. 58.
  - 20 BOROVSKEÝ, S.: c. d., s. 136 n.
  - 21 Známe je pôsobenie J. Rotaridesa a S. Zocha v Cerove, A. Kmefa v Krupinskom okrese a Š. Moyzesa v Bzovíku.
  - 22 Na túto situáciu sa vzťahujú príslovia, rozšírené u hontianskych roľníkov: Jesenné oranie, polovičné hnojenie. Aké semä, taký vzrast. Po prielohoch chodí chudoba do dediny. Najdrahšie semeno — najlacnejšia kúpa. Uvádza v svojej práci tiež SOCHÁŇ, P.: c. p.
  - 23 PÁLYAI, P.: A Hontvármegye gazdasági egyesület évkönyve, I. Šahy 1905, s. 51.
  - 24 Na výstave v Bátovciach spomedzi chovateľov jalovic prvú cenu získal Ján Hudec z Ladzian a druhú cenu Ján Bonta z Hontianskych Moraviec. Na ďalšej výstave, ko-
  - nanej v Senohrade, udelili prvú cenu za chov kráv Ladislavovi Šorecovi zo Sebechlieb a druhú cenu Jánovi Sedmákovi zo Bzovíka. Za vystavované jalovice prvou cenou odmenili Michala Burdu z Dačovho Lomu a ďalšie ceny získali roľníci z Trpína, Sucháňa, Litavy a Lackova.
  - 25 HUSÁK, G.: K roľníckej otázke na Slovensku. Bratislava 1948, s. 77.
  - 26 VOLAVKA, A.: Sto let. Praha 1948, s. 34.
  - 27 Pri ručnom trhaní slabého jačmeňa kládli kôpky krížom na seba a vysmievali sa vlastnej biede: „Z jednej kily robíme dve polkily“. Pre nedostatok potravín mohli si dovoliť načaf slaninu až na jar — „keď kukučka zakukala“.
  - 28 Podľa miestnej tradície zaviedli pestovanie čateliny v obci S. Zoch a J. Rotarides.
  - 29 Keďže Iadník umožňoval rozširovať chov dobytka, hovorilo sa: „Kde je Iadník, tam sa naje aj čeľadník“.
  - 30 O tenkeli ako archaickej plodine pozri bližšie v práci MARKUŠ, M.: Tenkeľ a jeho karpatoeurópske obmeny. Slov. Národop., 23, 1975, s. 23 n.
  - 31 Chudobnejší roľníci i v tomto čase používali staré položeľzné pluchy, ktorých plytká orba mala za následok nízke výnosy. Inde bola plytká orba zapríčinená úsilím šetriť kone. V Teranoch sa uspokojovali útechou: „Načo orať hlboko, keď je Pán Boh vysoko“. Ale úhory sa usilovali zorať tri razy v zmysle starej zásady: „Kto trikrát orie, trikrát si chlieb odkrojí“.
  - 32 Presvedčovanie o nevyhnutnosti dostatočného povážania pozemkov narastalo iba postupne. Pri voľnom pasení dobytka bolo maštalného hnoja málo a pokiaľ bol, vyznačoval sa nízkou kvalitou, lebo pre nedostatok slamy podstielali chrástim alebo v krajnom prípade aj šúbami zo striech. Slamu získavali aj výmenou otiepok dreva na maďarskom juhu. Starí gazdovia nevedeli využiť ani močovku, ktorá tiekla nevyužitá dvorom. Až akcia budovania vzorných hnojísk v 30. rokoch 20. storočia priniesla v tomto smere radikálnejšiu nápravu.
  - 33 Iba od septembra 1929 do januára 1931 klesli ceny poľnohospodárskych výrobkov v celoštátnom meradle o 17,18 %. VOLAVKA, A.: c. p., s. 34 n.
  - 34 O vlastnej biede hovorili roľníci s humorom: „Sedliak si len vtedy sliepku uvarí, keď je sliepka alebo on chorý“. Uvádza sa v práci ČERVENÁK, J. — CHRENKO, J.: 25 rokov JRD Vifazný február Hontianske Moravce. Bratislava 1974, s. 11.
  - 35 Bežný bol v Honte spôsob námezdnnej práce na cudzej pôde so zárobkom získa-

ným „z rísu“, čo predstavovalo zvyčajne $\frac{1}{3}$ z úrody. Pri nájme pôdy od väčšieho gazdu odvádza nájomca vlastníkovi $\frac{1}{3}$ úrody. Drastickou formou vykorisťovania bol prenájom úhorov bezzemkom. Napr. v Antole gazdovia prenechávali úhory na hrboľatých, pre orbu nevhodných pozemkoch baníckym ženám—„hanzovkám“. Ženy ich namiesto orania prekopávali motykou, vypestovali na nich zemiaky a potom zas gazda zem obsieval. Ziskal tak obrobenie zeme i ručnú robotu v špičkových prácach, ktorou ženy prenájom odrábali.

- 36 Takéto riešenie bývalo zvyčajné na majetkoch aristokratov, ktorí prenajímali pôdu vrátenú zo záberu pozemkovej reformy, ako napr. v Hontianskych Moravciach, kde grófovi Brunovi Triangimu ostala i po pozemkovej reforme najlepšia tretina chotára. ČERVENÁK, J. — CHRENKO, J.: c. p., s. 10.
- 37 Ním si chudoba vydobyla zvýšenie mzdy zo 6 na 8 Kčs denne pri dĺžke pracovného času od 6. hodiny rannej do 6. hodiny večernej s hodinovou prestávkou na obed.

СИСТЕМЫ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ГОНТЕ В ПЕРИОД КАПИТАЛИЗМА

Резюме

Вопросы системы земледельческого хозяйства и связанных с ней севооборотов являются не только агротехнической, но и социально-генетической проблемой. Планомерная экономическая деятельность исходит из потребностей общества, но в свою очередь влияет на его экономику и уровень культуры. В этом смысле она становится и объектом интереса этнографии.

В статье исследуется эта проблематика в применении к региону Гонт с его природной и социальной спецификой на протяжении последнего столетия капиталистического развития. Экологическая среда Гонта характеризуется необычайным разнообразием географических, земельных и климатических условий, что приводит к локально дифференцированному использованию земельного фонда для нужд земледелия. Горная местность здесь перемежается с низинами и плоскогорьями с разной средней температурой и количеством осадков. Для северной и восточной части области типичны малые клочки земли, расположенные часто на устроенных на склонах гор террасах, в то время как в направлении к югу прибавляются на покатых склонах более компактные участки земли, а затем в долинах рек и равнинные.

Область за период последнего столетия капитализма имела исключительно земледельческий характер, при этом отличалась сравнительно малой долей пахотной зем-

ли. В середине прошлого века из всей полезной площади лишь 34,44 % приходилось на пахотную землю и 8,8 % на луга. После отмены крепостного права в руки крестьян перешло только 20 % всей полезной площади, остальная продолжала оставаться в собственности шляхты и церкви.

В стадию начального развития капитализма в земледелии крестьяне вступили с тяжелым финансовым бременем как наследством предшествующей эпохи. Освобождение от этого наследия проходило в Гонте более продолжительное время и более бурно, чем в других частях тогдашнего государства. Наряду с поисками заработков для выплаты долгов в извозе и работе в господских лесах и на сезонных работах в Дольной земле росло и стремление к более интенсивному способу ведения хозяйства. Первый перелом в старинной трехпольной системе в Гонте принесло культивирование клевера, которое началось в середине 19 века в начале в крупных помещичьих хозяйствах. По их образу в селах с законченным переделом земли и крестьяне совершенствовали трехпольное хозяйство. С появлением корнеплодов стала использоваться и та часть земли, которая ранее оставалась под паром, что сильно улучшило прежний севооборот. Следующим импульсом для изменений в системах земледелия был зерновой кризис 80-х гг 19 века, который

вынудил крестьян повысить интенсивность хозяйства, ввести технические культуры и корма за счет зерновых культур. Это отразилось и на росте поголовья скота и его продуктивности, на совершенствовании обработки почвы, на приобретении качественных сортов семян, на достижении более высокого уровня урожаев, но особенно на изменении севооборотов и использовании более совершенных сельскохозяйственных орудий. На рубеже 19 и 20 вв отживало в Гонте и разведение архаических видов зерновых культур (проса и др.) и возрастал процент корнеплодов и кормовых трав.

Но вопреки стремлениям к интенсификации земледелия, до конца 19 в. в некоторых районах Гонта еще преобладали поля под черным паром. Они сохранились на крутых склонах, на отдаленных от деревни участках хотара, а также там, где целину нужно было обрабатывать после выкорчевки леса и переложным способом. Дальнейшие причины были связаны с социальными условиями. Одной из них была форма хозяйственной единицы — патриархальная большая семья. Взаимная обусловленность ее структуры и системы производства была особенно явной в части Гонта с большим процентом хуторских поселений. Большая семья располагала большим числом рабочих рук и сравнительно большим количеством земли. Все это было условием длительного существования экстенсивных форм хозяйства. Они опирались на систему трехполья с частыми переложками и вольными пастбищами для скота.

Другое положение было в хозяйствах индивидуальных семей, владевших малыми участками земли. Их продукция почти исключительно хватало только на самообеспечение самыми необходимыми продуктами. Однодетная система — распространенное явление в кальвинистских и эвангелических семьях в Гонте того времени, также как и большая семья, хотя и с других позиций, преследовали одну и ту же цель — сохранение целостности имущества. В дальнейшем результатом однодетной системы было регрессивное развитие крестьянских хозяйств. Они не дробились, но из-за недостатка рабочих рук оставались при экстенсивной трехполь-

ной системе с паром или же часть необработанной земли сдавалась в наем деревенской бедноте. Были однако и такие случаи, когда середняки и крупные хозяева использовали новую земледельческую технику, нанимали батраков или усыновляли чужих детей и становились производителями более прибыльных культур. Некоторые единицы таким образом обогащались, и из их рядов постепенно вырастали деревенские богачи.

В структуре систем земледелия всегда большую роль играло разведение рогатого скота, соответственно большая доля принадлежала выращиванию кормовых растений на пахотных землях. Тормозом для этих прогрессивных тенденций был однако недостаток пахотной земли, проблеме эту не решила и земельная реформа после первой мировой войны.

Предыдущее, часто противоречивое развитие с его характерными знаками было причиной того, что в 20—30-х гг нашего столетия в Гонте сохранились почти все стадии развития севооборотов и связанных с ними систем пашенного земледелия. В качестве иллюстрации автор приводит примеры, полученные во время этнографических исследований в некоторых гонтских локальностях. Пестрые социальные различия и особые природные условия часто даже в хотаре одной и той же деревни определяли экономические возможности и выбор наиболее выгодных севооборотов. В данных условиях вплоть до самой коллективизации сельского хозяйства сохранялся добровольный общий севооборот трехпольных посевов. Наоборот, хуторские хозяйства отличались индивидуальными формами севооборотов с различными вариантами многолетней последовательности одних и тех же культур. Здесь дольше всего сохранялся обычай оставлять часть земли под паром в интересах расширения пастбищ. Наибольший процент однако принадлежит разным вариантам чередующихся севооборотов. Только крупные крестьяне, приспособившись к требованиям рынка, по образцу больших поместий перешли к специализированному хозяйствованию, в Гонте это было разведение сахарной свеклы, солодового ячменя, выращивание семян клевера, специализация в разведении племенного скота.

В заключение констатируется, что разобразие в методах ведения хозяйства в течение столетия капиталистического развития Гонта было вызвано с одной стороны особыми местными условиями, а с другой стороны всеобщей экономической ситуа-

цией этой эпохи. Она отразилась в экономическом и культурном уровне области, сыграв решающую роль при формировании ее специфического культурного облика.

DIE FELDWIRTSCHAFTSYSTEME IM HONT-GEBIET IN DER EPOCHE DES KAPITALISMUS

Zusammenfassung

Die Frage der Feldwirtschaftssysteme und der mit ihnen verbundenen Saatfolgen ist nicht nur ein agrotechnisches, sondern auch ein soziogenetisches Problem. Die planmäßige wirtschaftliche Tätigkeit der Menschen entspringt der Bedürfnissen der Gesellschaft und wirkt sich rückwirkend auf ihre Ökonomie und auf das Niveau ihrer Kultur aus. Aus diesem Grund ist die Feldwirtschaft auch ein Interessenobjekt der Ethnographie.

Die Autorin untersucht die Problematik der Feldwirtschaftssysteme in der vorliegenden Studie auf einem Areal, das regional auf das Hont-Gebiet mit seinen natürlichen und gesellschaftlichen Besonderheiten beschränkt ist, und in einer Epoche, die in die letzten hundert Jahre der kapitalistischen Entwicklung dieses Gebietes fällt.

Geographisch zeichnet sich das Hont-Gebiet durch eine ungewöhnliche Mannigfaltigkeit der Terrain-, Boden- und Klimaverhältnisse aus, die eine lokal differenzierte Nutzung des Bodens zu landwirtschaftlichen Zwecken bedingte. Es wechseln hier steile Hänge mit Tieflandregionen ab, in denen die durchschnittlichen Temperaturen und Niederschläge sehr verschieden sind. Typisch für den nördlichen und östlichen Teil des Gebietes sind kleine Äcker, die oft auf terrassenförmig hergerichteten Berghängen liegen, während nach Süden zu größere Felder auf den welligen Hügeln immer häufiger werden, um schließlich in die Ebenen der Flußtäler überzugehen.

In den letzten hundert Jahren seiner kapitalistischen Entwicklung hatte das Hont-

Gebiet einen ausgesprochenen Agrarcharakter, doch war der Anteil des Ackerlandes verhältnismäßig gering. Um die Mitte des vorigen Jahrhunderts entfielen nur 34,44 % des gesamten wirtschaftlich genutzten Bodens auf die Felder und 8,8 % auf die Wiesen. Nach der Aufhebung der Leibeigenschaft gingen nur etwa 20 % der gesamten Nutzfläche in den Besitz der Bauern über, die restlichen 80 % des landwirtschaftlich genutzten Bodens verblieben in den Händen des Adels und der Kirche.

Das Anfangsstadium der kapitalistischen Epoche begann für die Bauern mit schweren finanziellen Lasten, einer Folge der früheren feudalen Ära. Die Bemühungen sich von diesen Lasten zu befreien dauerten im Hont-Gebiet länger und verliefen hier stürmischer als in anderen Teilen des damaligen österreichisch-ungarischen Staates. Die Bauern suchten ihre Schulden durch Fuhrwerken, Tagelöhnerarbeit in den herrschaftlichen Wäldern und durch Saisonarbeit im Ungarischen Tiefland abzutragen. Es fehlte auch nicht an Versuchen die Landwirtschaft zu intensivieren und ertragreicher zu machen, unter anderem auch durch eine Veränderung der herrschenden Feldwirtschaftssysteme. Die erste Bresche in das veraltete Dreifeldersystem wurde durch den Anbau von Futterklee geschlagen. Die Kultur dieser Futterpflanze wurde etwa um die Mitte des 19. Jahrhunderts zuerst auf dem Großgrundbesitz eingeführt. Nach diesem Beispiel verbesserten auch die Bauern in den Gemeinden, wo die Kommassation bereits durchgeführt war, die bisherige Dreifelderwirtschaft. Mit der

Einführung der Hackfruchtkultur begann man das ganze frühere Brachland zu nutzen und so entwickelte sich eine verbesserte Fruchtfolge. Ein weiterer Impuls, der einschneidende Veränderungen im System der Feldwirtschaft herbeiführte, war die Getreidekrise in den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts. Ihre Folgen zwangen die Bauern dazu, die Intensität ihrer Wirtschaft durch den erhöhten Anbau von Industrie- und Futterpflanzen auf Kosten des Getreides zu steigern. Dies hatte eine Vermehrung des Viehbestandes und eine Steigerung seines Ertrags zur Folge, was wiederum eine bessere Bodenbearbeitung, den Ankauf veredelter Saatgutsorten und somit größere Einnahmen ermöglichte. Diese progressive Entwicklung äußerte sich auch in einer Veränderung der Saatfolge-systeme und in der Einführung besserer Arbeitsgeräte. Um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert hörte man auch im Hont-Gebiet auf archaische Getreidearten (Dinkel, Halbscheid, Hirse) anzubauen und der Anteil der Hackfrüchte und Futterpflanzen wurde auf Kosten des Getreides erweitert.

Doch trotz dieser Intensivierungsbestrebungen war die schwarze Brache in manchen Teilen des Hont-Gebietes immer noch im Übergewicht. Man wendete dieses System der Feldwirtschaft besonders auf den Steilhangäckern, auf abgelegenen Grundstücken und dort an, wo der neue Boden erst durch Roden der Bäume und Sträucher gewonnen werden mußte. Danach war eine weitere Bearbeitung der Felder nach dem System der Drieschwirtschaft erforderlich. Weitere Ursachen für die Fortdauer der Brache sind in den damaligen sozialen Verhältnissen zu suchen. Eine dieser Bedingungen war die archaische Form der Wirtschaftseinheit — die Großfamilie. Die gegenseitige Bedingtheit der Familienstruktur und des Produktionssystems äußerte sich besonders markant in jenen Gegenden des Hont-Gebietes, wo es viele Rodeäckersiedlungen gab. Die Großfamilie verfügte über eine große Anzahl von Arbeitskräften und besaß ein relativ großes Ausmaß an Ackerland. Die Leitung der Wirtschaft lag meistens in den Händen ihres ältesten und daher auch konservativsten Gliedes. Dies war einer der Gründe des langen Bestandes extensiver Wirt-

schaftsformen, besonders des Dreifeldersystems mit seinen häufigen Brachen und dem freien Weiden des Viehs. Den Gegensatz zu diesem System stellen die Wirtschaften der individuellen Familien dar, die nur wenig Boden besaßen. Ihre Produktion diente fast ausschließlich zur Selbstversorgung der eigenen Familie mit den notwendigen Feldfrüchten. Das Einkindsystem, eine weitverbreitete Erscheinung unter den kalvinischen und evangelischen Familien im damaligen Hont-Gebiet, strebte ebenso wie die Großfamilie — wenn auch aus einer anderen Ausgangsposition — das gleiche Ziel an: die Integrität des Besitzes zu bewahren und den Boden nicht zu zersplittern. Im Laufe der Zeit hatte jedoch das Einkindsystem für die bäuerlichen Wirtschaften nachteilige Folgen. Der Bodenbesitz wurde zwar nicht zerstückelt, doch wegen Mangel an Arbeitskräften mußten diese Familien bei der extensiven Brachwirtschaft bleiben oder sie waren gezwungen einen Teil ihres unbebauten Bodens an die Dorfarmut zu verpachten. Es gab jedoch auch mittlere und größere Wirtschaften, die moderne landwirtschaftliche Maschinen benützten, Dienstgesinde beschäftigten oder fremde Kinder adoptierten und sich auf ertragreichere Produkte orientierten. Manche Bauern gelangten auf diese Weise zu Wohlstand, aus ihren Reihen entwickelten sich später die reichen Bauern.

In der damaligen Struktur der Wirtschaftssysteme erlangte die Haltung von Rindvieh eine immer größere Bedeutung und nach der Größe des Viehbestandes richtete sich auch das Ausmaß der angebauten Futterpflanzen. Diese fortschrittliche Entwicklung wurde jedoch durch den Mangel an Ackerland gehemmt, den auch die Bodenreform nach dem ersten Weltkrieg nicht beseitigen konnte.

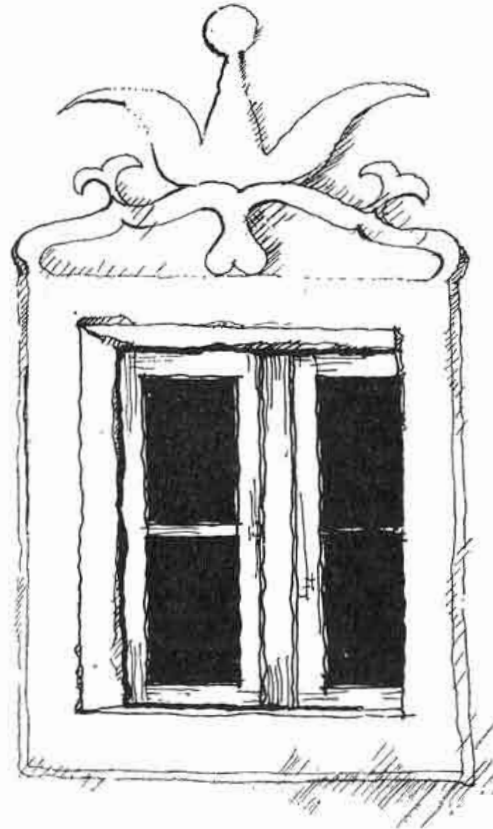
Die damalige, oft widersprüchliche Entwicklung der Feldwirtschaft mit ihren charakteristischen Merkmalen war die Ursache, daß in den zwanziger und dreißiger Jahren unseres Jahrhunderts im Hont-Gebiet fast alle Entwicklungsstadien der Fruchtfolge samt der mit ihnen verbundenen Feldwirtschaftssystemen vorhanden waren.

In der vorliegenden Studie werden diese verschiedenen Wirtschaftssysteme an Beis-

pielen illustriert, die bei der ethnographischen Erforschung mancher Gemeinden im Hont-Gebiet gesammelt wurden. Die erheblichen Unterschiede in den sozialen Verhältnissen, besonders aber in den Natubedingungen, die häufig sogar in der Gemarkung einer Gemeinde nicht gleich waren, beschränkten die Möglichkeiten der Wirtschaft und bestimmten die Wahl der günstigsten Saatfolgen. In den Dörfern mit entsprechenden Bodenverhältnissen wurde das System der gemeinschaftlichen Dreifeldersaatfolge bis zur Kollektivierung der Landwirtschaft von allen Bauern freiwillig eingehalten. Im Gegensatz dazu waren in den Rodeäckersiedlungen individuelle Formen der Fruchtfolge mit verschiedenen Variationen üblich. In diesen Siedlungen hat sich auch der Brauch erhalten, einen Teil des Ackerlandes brach liegen zu lassen und ihn als Weideland zu benützen. Auf dem größten Teil des Bodens wurden jedoch verschiedene Varianten abwechseln-

der Fruchtfolgen praktiziert. Nur größere Bauern gingen — meist unter dem Druck der Erfordernisse des Marktes und nach dem Beispiel der Großgrundbesitzer — zur Branchenvirtschaft über, die im Hont-Gebiet durch den Anbau von Zuckerrüben, von Malzgerste, von Samenklees und durch die Spezialisierung auf die Haltung von Rassevieh repräsentiert wird.

Am Schluß der Studie wird konstatiert, daß die Verschiedenheit der Wirtschaftsmethoden während der letzten hundert Jahre der kapitalistischen Entwicklung im Hont-Gebiet einerseits auf die besonderen Verhältnisse in dieser Region zurückzuführen sind, andererseits war sie eine Folge der damaligen allgemeinen Wirtschaftslage. Diese Mannigfaltigkeit spiegelte sich auch in der Wirtschaft und Kultur des Hont-Gebietes wider spielte auch eine entscheidende Rolle bei der Formung seiner spezifischen Volkskultur.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej
akadémie vied

Ročník 27, 1979, číslo 1

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej
akadémie vied

Hlavná redaktorka
PhDr. BOŽENA FILOVÁ, CSc.

Výkonná redaktorka
PhDr. VIERA GAŠPARÍKOVÁ, CSc.

Tajomníčka redakcie
Prom. etnogr. Zora Vanovičová

Typografia: *Ivan Kovačević*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.
Václav Frolec, CSc., doc. PhDr. Emília
Horváthová, CSc., PhDr. Soňa Kovačevićová,
CSc., Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan
Leščák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek,
CSc., PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc.
PhDr. Štefan Mruškovič, CSc., PhDr.
Viera Nosálová, CSc., PhDr. Adam Pranda,
CSc., doc. PhDr. Antonín Robek, CSc.

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného
povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné pred-
platné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objed-
návky vrátane do zahraničia a predplatné
prijíma PNS — Ústredná expedícia a do-
voz tlače, Gottwaldovo nám. 6/VII, 884 19
Bratislava. Možno objednať aj na každej
pošte alebo u doručovateľa.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-
adémie vied, 1979

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой Ака-
демии Наук

Год издания 27, 1979, № 1

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Вера
Гашпарикова

Адрес редакции: 884 16 Братислава, Клемен-
сова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes
der Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Jahrgang 27, 1979 Nr. 1. Erscheint viermal
im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der
Slowakischen Akademie der Wissen-
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und
PhDr. Viera Gašpariková

Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemenso-
va 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of
the Slovak Academy of Sciences

Volume 27, 1979, No. 1

Published quarterly by VEDA, the Pub-
lishing House of the Slovak Academy of
Sciences.

Managing Editors PhDr. Božena Filová
and PhDr. Viera Gašpariková

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 19,
L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de
l'Académie slovaque des sciences

Anné 27, 1979, No. 1

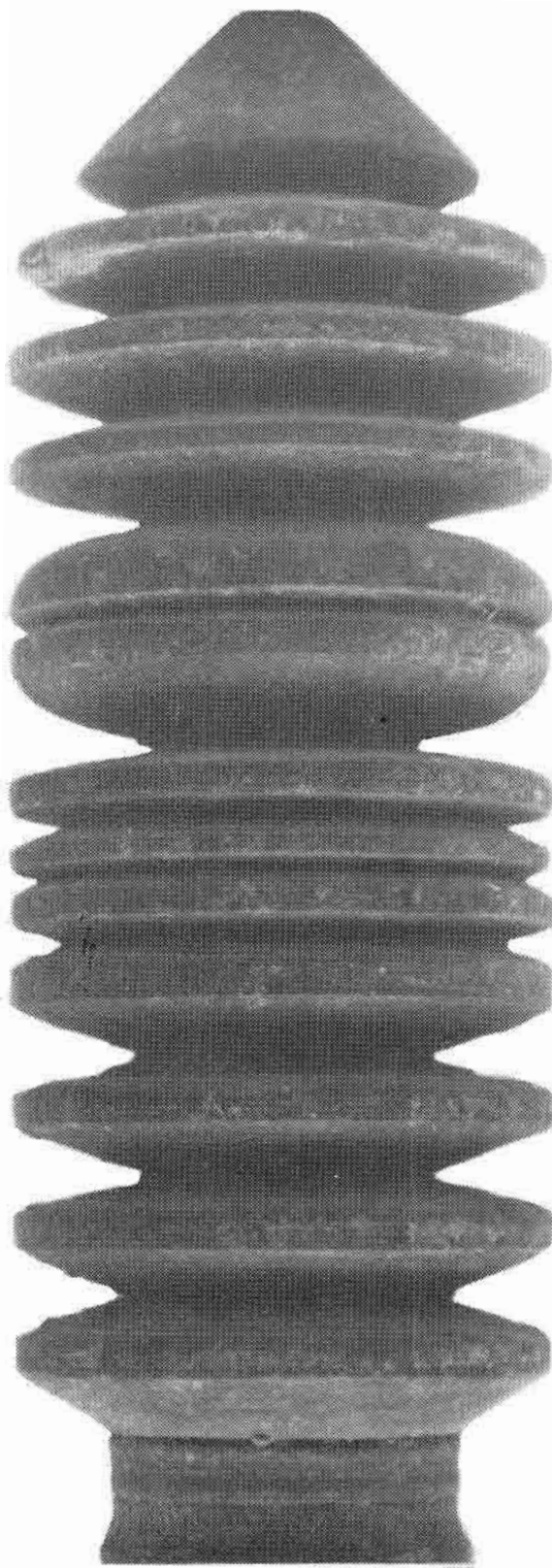
Paraît quatre fois par an, Editions de VE-
DA, maison d'édition de l'Académie slova-
que des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et
PhDr. Viera Gašpariková

Rédaction: 884 16 Bratislava, Klemensova
19

Distributed in the socialist countries by
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-
slava, Czechoslovakia, Distributed in West
Germany and West Berlin by KUBON
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For
all other countries, distribution rights are
held by JOHN BENJAMINS, N. V., Peri-
odical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam
Netherlands.

Detail tokárenej praslice. Bátovce. Tekovské múzeum v Leviciach. Foto V. Gosiorovský

